

А. М. Трембіцький

ПРОСКУРІВЩИНА 1917 РОКУ У СПОГАДАХ НАТАЛІЇ ДОРОШЕНКО-САВЧЕНКО НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ «СВОБОДА» (НЬЮ-ЙОРК)

На підставі маловідомих спогадів знаного історика просвітянського руху, етнографа, педагога і громадсько-просвітницького діяча Наталії Дорошенко-Савченко, опублікованих на сторінках часопису української діаспори США – «Свобода», охарактеризовано перебіг національної революції 1917 року на Прокурівщині.

Ключові слова: часопис «Свобода», педагог, бібліотекознавець, історик, етнограф, громадсько-просвітницький діяч, Наталія Дорошенко-Савченко, Прокурів (нині Хмельницький).

В ХХ – на початку ХХІ ст. постать відомого педагога, бібліотекознавця, історика просвітницького руху, етнографа та громадсько-просвітянського діяча на теренах України і в середовищі української діаспори США, Наталії Вікторівни Дорошенко-Савченко, майже не висвітлювалася. Лише короткі фрагментарні статті-гасла про її життєві шляхи, творчі здобутки, педагогічну і громадську діяльність знаходимо в енциклопедичних і біографічно-довідкових виданнях – «Енциклопедія українознавства» [1], «Українська журналістика в іменах» [2], «Вікіпедія» [3] та ін. При цьому важливо зауважити, що значні матеріали про її життя і діяльність зосереджено у фонді «Савченко Наталія (з дому Дорошенко; 1889-1974), педагог, громадська діячка, організатор і директор земської української гімназії у Полтаві, бібліотекар» (Фонд 168) Архіву-Музею ім. Д. Антоновича Української Вільної Академії Наук у США [4]. Можливо, саме через це, сьогодні майже не досліджують її діяльність і не згадують цінних, але маловідомих для сучасних українських дослідників, її, опублікованих в календарі-альманаху «Дніпро» (Львів), літературно-мистецькому місячнику «Люстровані вісті» (Краків), україномовних часописах української діаспори «Свобода» (Нью-Йорк) і «Визвольний Шлях» (Лондон) та інших виданнях, праць:

✓ *історико-краєзнавчих* – «Перевидання української історичної повісті» (1941) [5], «Початки національної революції на Прокурівщині» (1955) [6; 7; 8];

✓ *етнографічних* – «На Купала» (1958) [9], «Драматичне навечір'я Зелених свят в 1945 р.» (1959) [10], «Різдвяне оповідання» (1964) [11], серія статей про Великодні свята – «Один Великдень із мого дитинства» (1956) [12], «Великдень у Києві за мирних часів» (1965) [13], «Великдень у Києві за старих часів» (1971) [14];

✓ *бібліотекознавчих* – «Дванадцять бібліотекарських курсів: Вражіння провідниці, що ці курси провела» (1937) [15], де розкрила особливості підготовки кадрів для бібліотечних установ Львова, показала місце і роль у цьому процесі курсів бібліотекознавства, що організовувалися різними громадськими організаціями, зокрема, «Просвітою» та «Рідною школою»;

✓ *біографістичних* – «Дмитро Іванович Дорошенко (3 нагоди 5-річчя смерті)» (1956) [16], «Отаман Юнаків. Історична повість для молоді» (1964) [17];

✓ *науково-популярних* – «В річницю заснування «Просвіти» (1955) [18], «По рідному краю» (1956) [19], «Візія» (1958) [20], «Пани й паки про Просвіту» (1958) [21];

✓ *спогадів* – «Полтавські спомини (1917-20 рр.)» (1933) [22] та багато інших, без яких сучасні дослідження історії України, в тому числі історії перебігу подій Визвольних змагань українського народу 1917-1921 років на теренах Поділля, є неповними.

Наталія Вікторівна Дорошенко народилася 1888 року в селі Білоцерківці Лохвицького повіту Полтавської губернії (нині Пирятинський район, Полтавська область) в сім'ї військового лікаря. Крім неї, в сім'ї були: *старший брат Володимир* (3 жовтня 1879 р., Петербург – † 25 серпня 1963 р., Філадельфія, США) – видатний бібліограф, знавець української історії, літератури і книги, член і голова Бібліографічної комісії НТШ (*Львів*), редактор декількох видань організації «Союз визволення України» та щоденника «Америка» [23], автор багатьох праць, у тому числі опублікованих у збірнику «Альманах Українського Народного Союзу» – «Львів у діях України» (1955), «Любов у житті Івана Франка» (1956), «3 кола Шевченкових знайомих» (1961), а також видані вже після його смерті – «Михайло Грушевський – життя і діяльність» (1967), «Просвіта» в країнах Нового Світу» (1968) та ін. (*див. про «князя української бібліографії»: Микитка С. Володимир Дорошенко»* (Філадельфія, 1955); *молодша сестра Міліца* (1892 р., в селі Білоцерківці – † 26 червня 1985 р., Каліфорнія) [24], яка в 1924-1930-х роках працювала як бібліотекар-фахівець, бібліотекар-спеціаліст підвідділу наукової систематики секції книгоопрацювання та старший бібліотекар Всеукраїнської бібліотеки (Київ) [25, с.212].

Наталія Вікторівна була заміжня. Її чоловік Володимир Павлович Савченко (14 вересня 1882 р., м. Сквиря (*нині Київська область*) – український військовий діяч, начальник штабу Катеринославського Республіканського Коша, начальник штабу 8 Запорізької Дивізії, полковник [26] (за іншими даними – перший генерал-квартирмейстер [27]) Генерального Штабу Армії УНР, автор численних праць-спогадів на військові теми – «Від Владивостока до Кореї (Фрагмент з часів російсько-японської війни – 1904–1905 рр.)» (1950) [28], «Генеральний штаб на еміграції (Присвячую св. пам'яті генерала В. Петрова)» (1951) [29] та багатьох інших, опублікованих у журналі «Табір», збірнику «За державність», щорічних календарях-альманахах «Дніпро», газетах – «Діло», «Краківські вісті», «Львівські вісті», «Свобода», «Новий шлях» [27; 30; 31]. Володимир Савченко помер 18 листопада 1957 р. в шпиталі св. Вінченція на Стейтен Айлэнд у Нью-Йорку. Поховано його 20 листопада на українському військовому кладовищі в Бавнд Бруку, Н. Джерсі, США [26]. Ярослав Курдидик у статті «Там, де могили промовляють й оскаржують» (1964), згадуючи про славних синів України, писав: «Савнт Бавнд Брук, – це сьогодні

поняття про місце, де коло Храму – Пам'ятника на цвинтарі у підніжжі якого спочивають самі тільки українці. Одні поруч одних, православні і католики. Всі ті, що колись так же самісінько дома один коло одного, працювали разом, творили, переносили і ділили спільне горе і спільну радість. Що захищали її спільно зброєю, хоч і встоятись не було сили... І тепер вони спочивають вічним сном серед своєї громади у підніжжі цього величавого Храму...». Поміж ними член уряду ЗУНР Лев Ганкевич, професори Михайло Ветухів і Микола Єфремов, відомий хірург Борис Андрієвський, «досить численна громада наших мистців: композитор Микола Фоменко, маляр-графік Микола Бутович, скульптор Микола Мухин, письменники Тодось Осмачка і Федір Дудко», архітектор і мистець, подolianин Володимир Січинський. А далі «наші військовики?... Боже, аж важко повірити, що вони вже так масово відмаршували у вічність... Люди, з яких немов би кожний по своєму викував собі місце у Всенародному Пантеоні, щоб там залишитися назавжди із ранами на тілі і хрестами заслуги на грудях. Вони тут усіх ранг і спеціальностей та призначень... генерал-поручник Іван Омелянович-Павленко, полковники Микола Куликівський, Петро Філоненко, Володимир Савченко «і багато ще таких, що служили колись під українським національним прапором і залишилися йому вірними. До останнього менту свідомости...» [32].

Про дитячі роки та роки навчання відомості, на жаль, дуже скупі, відомо лише, що середню освіту вона здобула в гімназії м. Прилуки. Від серпня 1913 р. і до кінця червня 1917 р. Наталія Вікторівна мешкала із родиною в Проскуріві (*нині Хмельницький*). Разом із свідомими українцями, а пізніше відомими українськими громадсько-політичними діячами Визвольних змагань українського народу (1917-1921) – уродженцем села Куманів Городоцького району – Іваном Розгоном (1897-1972) [33], уродженцем села Стетківці на Волині – Миколою Стаховським (1879-1948) [34], уродженцем містечка Сатанова – Трохимом Верголою (1883-1922) [35], уродженцем села Лезнево (нині передмістя Хмельницького) – Костем Місевичем (1890-1943) [36] та багатьма іншими, брала активну участь у національному житті Поділля після революції 1917 р., зокрема «в такому специфічному середовищі, як Проскурів та його повіт». Адаже саме Поділля, і зокрема Проскурівщина, були у винятковому становищі, з огляду саме на колишню приналежність до Польщі. Тут жандармське око було пильніше, ніж деінде, особливо під час Першої світової війни... населення довго не мало права голосу і цілком залежало від державної адміністрації. До того ж на Поділлі діяв розпорядок про «обрусеніє краю» [6].

В травні 1917 р. Наталія Дорошенко-Савченко була делегована «земством на курси українознавства в Києві». Після закінчення курсів вона повернулася у Проскурів, де за сприяння Земства організувала «короткореченцеві курси українознавства для вчителів». Слухачам курсів читали лекції з таких предметів, як «українська мова і література, українська історія, географія, українське мистецтво, кооперація і спів», який, до речі, «викладав композитор

Стеценко». Та евакуація Проскурова наприкінці червня, перешкодила роботі курсів, і Наталія Вікторівна, як «директорка дівочої виділової школи», була змушена вивезти курси до Полтави. Подальші життєві обставини склалися так, що вона «залишилася працювати в Полтаві, а до Проскурова приїздила лише в половині жовтня 1917 р., аби передати виділову школу новій директорці» [8].

У 1917-1920 рр. була організатором і директором першої української гімназії в Полтаві, більш відомої дослідникам як «земська» гімназія. Після ускладнення військово-політичної ситуації в молодій Українській державі, переїжджає із родиною до Львова, де в 1921-1939 рр. брала активну участь у діяльності осередків товариства «Просвіти», була бібліотекаркою товариства «Просвіта». Пізніше разом із родиною – чоловіком і донькою Катериною [24], емігрувала в США, де також була активним членом УВАН, СУА, «Просвіти» та інших науково-освітніх і громадсько-просвітницьких товариств. Так, 24 травня 1964 р. на науковій конференції УВАН, присвяченій пам'яті Володимира Вікторовича Дорошенка, вона виступила із доповіддю «Спогади про брата», а далі знані вчені: Б. Загайкевич прочитав доповідь «Діяльність В. Дорошенка у Львові», В. Міяковський – «В. Дорошенко на еміграції» [37]. Також брала участь у влаштуванні та відкритті різнопланових виставок для української громади. Так, вона разом із професором Д. Горняткевичем «цінні просвітянські видання визичили на виставку» української книжки і преси, з нагоди 100-річчя «Просвіти» у Львові, яка 3-11 грудня 1968 р. відбулася у великій залі Народного Дому в Нью-Йорку [38]. При цьому Наталія Савченко передала на виставку «рідкісні видання Матірнього Т-ва «Просвіта» у Львові та унікальні фотознімки з діяльності «Просвіти» на рідних землях» [39].

Померла Наталія Дорошенко-Савченко 6 січня 1974 р. [1; 2; 3], похоронена 10 січня на українському православному цвинтарі в Савнт Бавнд Бруку, Н. Джерсі, США [40].

Повертаючись до її спогадів «Початки національної революції на Проскурівщині» (1955) [6; 7; 8], зазначимо, що Наталія Дорошенко-Савченко фрагментарно висвітлила у них життєві аспекти привітної подільської «сім'ї Місевичів, де всі говорили виключно українською мовою. Мала донечка, Галочка, гарно декламувала патріотичні українські вірші й танцювала козачка, під акомпаніамент бандури батька. Маленький, добре утримуваний садочок, оточував малу хатину Місевичів серед безлічі пахучих квіток – замидування пані Місевич – мрійливо гули бджілки, бо в саду була й невеличка пасіка» [6]. Крім того, подає біографічні відомості про члена управи першої Української громади, «всеціло відданого справі», видатного артиста-маіяра Трохима Верхолу, делегата Українського національного Конгресу [7], який відбувся 17 березня 1917 р. у Києві за участю тисячі представників українських партій, наукових, освітніх, кооперативних, студентських та інших організацій, і на якому було утворено революційний український парламент – Центральну Раду на чолі з М. Грушевським.

Наталія Вікторівна також розкриває становлення та розв'яз української справи на Проскурівщині, висвітлює діяльність свідомих українців – бандуриста Костя Місевича [36], військового лікаря Миколи Стаховського, Трохима Верхоли та інших, щодо організації Української громади Проскурова та їхню співпрацю з Віктором Приходьком і Н. Григорієвим [6].

Вона також розкриває деякі аспекти скликання і проведення першого вчительського з'їзду та заснування Української вчительської Спілки. Висвітлює проблему українізації народних шкіл на Поділлі, боротьбу Української громади за українське обличчя Проскурівщини та вибори Повітової Земської Управи, роль і місце в цих процесах попереднього голови Земства – Сергія Кисельова [7]. Детально показує процес вибрання М. Стаховського головою нової Повітової Земської Управи та вибори її «членів: Т. Верхола, вчителя народної школи Чухрія, ще двох вчителів, чи не бл. п. Осецьку та одного селянина» [8].

Враховуючи значення для сучасних українських дослідників маловідомих спогадів Наталії Дорошенко-Савченко «Початки національної революції на Проскурівщині», поданих на сторінках україномовного часопису «Свобода» (Нью-Йорк) і з метою введення їх у науковий обіг та надання можливостей широкому колу істориків і краєзнавців використовувати їх у своїх дослідженнях, вони подаються повністю **із збереженням стилю автора**.

ДОДАТОК

Н. Дорошенко-Савченко

ПОЧАТКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА ПРОСКУРІВЩИНІ:

Спогади

Стаття проф. [Івана. – А. Т.] Розгона, надрукована в чч. 86-89 «Свободи» (за 6-11 травня ц. р. [1955. – А. Т.]) спонукала мене взятися за перо. Правда, стаття носить назву: «Деякі епізоди боротьби з большевиками на Поділлі», але в першому числі, ч. 86, оповідається також про початки революції на Проскурівщині (очевидно, української революції). Я мешкала в Проскурові від серпня 1913 р. до кінця червня 1917 р., брала близьку участь у національному житті по революції 1917 р., то ж хочу заповнити прогалини в статті проф. Розгона, а також виправити деякі неточності. Гадаю, що для майбутнього історика, а може і для нашого громадянства не байдужим буде довідатися, як то відбулася українська революція в такому специфічному середовищі, як Проскурів та його повіт, а також про перші блискавки грядучої бурі-боротьби з червоними москалями.

Після поділу Польщі, Подільська земля перейшла до Російської імперії. Населення її по селах в більшості було українське, але дідичі – переважно поляки. По селах жила також певна кількість і польських селян, тим то там було багато костелів, а не тільки церков. Католицьке духовенство всіми засобами силкувалося спольщити українське селянство, для чого використовувало у випадках мішаного подружжя також жінок-польок. Матеріальне становище нашого селянства тут було значно гірше, ніж, напр., у рідній моїй Подтавщині. Було воно тут здебільшого убоге, пригноблене. Бідняки-селяни залежали від пана, поляка, до якого ходили на заробітки. Було воно й мало свідоме національно. Щодо інтелігенції, то перед революцією

єю 1917 р., в загальному тяжко було зорієнтуватися, хто тут був свідомий українець, всі бо мусили ховатися за маску російських патріотів. Треба сказати, що Поділля, зокрема Проскурівщина, були у виїнятковому становищі, з огляду саме на колишню приналежність до Польщі. Тут жандармське око було пильніше, ніж деінде, особливо під час першої світової війни. До того ж, на Правобережжі «Земства» (органи місцевого самоврядування), з'явилися значно пізніше як на Лівобережжі. Тоді, коли на Лівобережжі Земства постали від 1864 р. на Правобережжі тільки в 1911 р. Таким чином, населення довго не мало права голосу і цілком залежало від державної адміністрації. До того ж на Поділлі діяв розпорядок про «обрусеніє краю». По школах вчителі – чоловіки одержували до своєї платні оцей додаток на «обрусеніє краю». Цей фонд постав ніби з сконфіскованих царських урядом маєтків поляків-повстанців. До заснування Земств по селах існували парафіяльні школи, залежні від православного духовенства, яке було тут у великій мірі зрусифіковане, або було послухним інструментом у руках московської Церкви. Дрібна торгівля по селах була в руках жидів. Можна собі уявити становище українського селянства на Поділлі до революції 1917 р. До речі, тут воно було потомками колишніх кріпаків, а не козаків, такі були тут рідкістю. Облапано економічно, морально залежне від багатьох чинників, село було не виразне щодо українства, коли прогрімла революція 1917 року. Зрештою, проф. Розгон сам стверджує, що «Проскурівщина була найменше національно осявідомлена».

Само місто Проскурів лежить на горішній течії Бога, в її початках. За царських часів це місто виглядало більш цивілізовано, ніж багато лівобережних повітових міст. Лежить воно на шляху Київ – Львів і мало безпосереднє сполучення з Києвом і австрійським кордоном, від якого віддалене воно було на 96 верстов. Околиці болотяні, нездорові, але само місто уряджене було культурно: електрика, багато різноманітних магазинів, де можна було дістати й закордонні товари, що приходили сюди часто контрабандою. Було кілька середніх шкіл, кіно, де відбувалися також вистави й баби. Перед першою світовою війною в місті стояли два полки: Дніпровський – піхотний і Бігородський – кінний уланський полк. Це дуже оживлявало товаришське життя міста. Як пізніше виявилось, в Дніпровському полку було досить українців-старшин і один з них зорганізував із вояків хор, який співав і українських пісень. Перед першою світовою війною місто налічувало 47,000 мешканців, з яких більш як половина були жиди. Далі йшли поляки, росіяни й нарешті українці. Ці останні здебільша були робітники або дрібні урядовці, вчителі тощо. Більшість чужинців робила місто назовні російським. Здавалося, для успіху української революції шанси були більш ніж сумнівні. Такий невідрядний стан застала революція 1917 року. Правда, було декілька свідомих українців в самому місті, а це: директор хлоп'ячої виділової школи Василь Богацький, який зі страху перед пильним оком жандармерії та й перед своїми таки підлеглими вчителями, передплачував «ЛНВ» на ім'я своєї куховарки, до речі, неписьменної. Він також друкував українські вірші під псевдонімом, не пригадую вже яким. Але він і за революції не був активним громадським діячем. Другий зате свідомий українець, це був Кость Місевич, здається, перед революцією телефоніст на станції Проскурів. За революції ідейний, самовідданий громадський діяч, а пізніше, на еміграції, відомий бандурист, якого в часі Другої світової війни німці розстріляли на Волині.

Дуже приємно було відпочити душею в привітній сім'ї Місевичів, де всі говорили виключно українською мовою. Мала донечка, Галочка, гарно декламувала патріотичні українські вірші й танцювала козачка, під акомпаніамент бандури батька. Маленький, добре утримуваний садочок, оточував мау хатину Місевичів серед безлічі пахучих квіток – замилювання

пані Місевич – мрійливо гули бджілки, бо в саду була й невеличка пасіка. Це було в с.Лезнево, п'ять верстов від Проскурова. Туди треба було йти весь час болотом, через яке були прокладені кладки з поруччями. В тому ж селі була свідомо українка, вчителька п. К-на. Серед персоналу дівочої й хлоп'ячої виділових шкіл було також декілька свідомих українців.

На початку березня 1917 р., на вулицях міста Проскурова з'явилися хлопці, які бігали й кричали: «революція, революція в Росії...».

Всі кидаються купувати бюлетені. Жадібно читаю ці перші вістки про довгождану подію, а думка сверлує мозок: як то тут з українською справою виступати, до кого звертатися? З усіх свідомих українців, яких я знала, хіба тільки Місевич міг бути активним, а решта могли приєднатися лише, коли все буде налагоджене. Яка ж була моя радість, коли через пару днів читаю оголошення, що закликають українців прийти на збори тоді то і тоді, туди то й туди. В призначений час їду з завмиранням серця... На моє приємне здивування бачу повнісіньку залю. Серед публіки досить солдатських шинелів, зауважую й дві уніформи військових лікарів. Отже, війна допомогла нам. В Проскурові закватував військовий шпиталь, а крім того з різних причин опинилося тут досить вояцтва. Між ними був і Трохим Верхола. З огляду на хворобу легенів, дістає він відпустку додому. Серед присутніх із здивуванням побачила й кілька вчителів (льок) виділових шкіл: настав час, українці скинули фальшиву машкару й виявили своє правдиве обличчя... Звичайно, був і Кость Місевич. Зборами проводили два військові лікарі: д-р Микола Стаховський, тепер уже покійний і д-р Б-кий. Промовляв багато й Верхола. Це був сухорлявий чоловік, середнього росту, з жовтим як віск обличчям і палаючими гострим вогнем очима. Організувалася тоді Українська Громада, на голову якої був обраний д-р М. Стаховський. Д-р Б-кий незабаром виїхав до Кам'янця-Подільського і за Української Центральної Ради був Губерніальним Комісаром. Наша Громада була з ним увесь час у контакті, а також із проф. Віктором Приходьком. Оскільки не помиляюся, був він губ. комісаром освіти за Центральної Ради. Не пам'ятаю вже в якому характері приїздив до Проскурова бл. п. Н. Григорієв також із Кам'янця-Подільського.

На членів управи цієї першої Української Громади були обрані: бл. п. Трохим Верхола, бл. п. Кость Місевич, двоє вчителів народних шкіл, з них одна вчителька, якщо не помиляюся була бл. п. Осецька, а також Наталія Дорошенко.

Новообрана управа зібралася наступного дня і намітила програму праці. Відразу Т. Верхола став душею Громади. Це був чоловік невиспучої енергії, надзвичайно рухливий, а до того всеціло відданий справі. Був він ще й видатний артист-маляр. Крім того, він користувався популярністю серед селян Проскурівщини, бо сам походив із селян с. Сатанова. До нього також добре ставилося жидівське населення. Між іншим, коли пізніше, 1919 р. вибух жидівський погром у Проскурові, Верхола багато спричинився до заспокоєння його. Вдячне жидівство допомагало йому на еміграції у Львові, вже як тяжко хворому.

Першим кроком нашої Громади було улаштування української маніфестації. Це сталося в неділю після служби Божої. Подаваюча більшість крамниць у Проскурові належала жидам, особливо гаянтерійні. Вони були зачинені в суботу, але Верхола завдяки своїм зв'язкам роздобув усе потрібне. Протягом ночі пані разом із ним виготовили українські синьо-жовті прапори тощо. На ранок усе було готове.

Був гарний весняний день. Маніфестанти вишикувалися стрункими рядами, на чолі з управою. Весело лопотіли національні прапори на весняному вітрі, нашвидку зорганізований хор співав український гимн, «Заповіт» та інші патріотичні пісні. До маніфестації приєднувалося

по дорозі все більше й більше народу, так що коли прямували головною, Олександрівською вулицею, маніфестація набрала вже поважного вигляду. Учасники і собі приєднувались до хору. На рогах вулиці пані в українських одягах причіпляли маніфестантам національні кокардки. Поляки й росіяни здивовано оглядалися і чулися здивовані голоси: «і відкіля це все набралось?» Особливо зворушливо було бачити солдатів із українськими відзнаками, що їх дехто з них причіпляв до кашкетів.

Скоро після того організовано «Просвіту», при якій постала й бібліотека. Українські книжки для неї закуплено в київських книгарнях. Один міський суддя, якого до того часу вважали чорносотенцем, несподівано для нас дав у користання української Громади в своїйому будинку дві кімнати, в одній з них і була приміщена бібліотека. Майже всі члени управи щодня перебували в тій домівці все пополудне, аж до ночі. Сюди зверталися різні особи за порадою чи допомогою, приїздили й доколичні селяни за різними вказівками.

Наступною справою була висілка делегата на Український Національний Конгрес, ним обрано Т. Верхолу.

Хоч мали ми вже після Національного Конгресу свою Центральну Раду й контактувалися з нею, а все ж діяв ще російський Тимчасовий Уряд, як політичний зверхник. Функціонували і старі царські органи, всі установи були ще в чужих, ворожих українській справі руках. Звичайно, повітове та міське самоврядування було ще в руках росіян і поляків, які косим оком дивилися на нашу роботу, Особливо вороже ставився шкільний інспектор Попов. Отже, черговою справою стало унормування шкільних відносин й організація вчительства.

На наше щастя, подавляюча більшість педагогів по селах – були українці. Скликано загальні збори вчительства, в яких взяли участь поляки й жиди. Збори ухвалили, що початкова школа повинна бути семирічна, а мовою її – материнська. На цьому тлі не обійшлося без конфліктів. Ксьондз Носалевський, вже давно дивився на наші заходи ворожим оком, але прикидався лояльним. Тепер він заявив, що треба наперед по селах перевести плебісцит, якої мови в початковій школі бажає собі селянство. На це ми запитали його, чи він вважає також потрібним переводити подібний плебісцит у Польщі й Росії? Звичайно, ухвалено, що в селах має бути викладова мова українська. На тих зборах я вперше познайомився з бл. п. Миколою Тарановичем. Був він у президії. Тоді це був народний вчитель у с. Сатанові, де він між іншим організував кооператив. М. Таранович був спокійною, зрівноваженою людиною і флегматичною, досить поміркованою на той гарячий час, як нам здавалося, вдачою. Пізніше він був повітовим комісаром Проскурівщини. Другий інцидент на вчительському з'їзді трапився поміж самими жидами. Одні з них обстоювали жаргон у початковій школі, як мову материнську, зате сіоністи стояли за гебрейську. З'їзд ухвалив залишити цю справу на вирішення самому жидівському громадянству. На з'їзді засновано Українську Вчительську Спілку.

Українізація народніх шкіл зустріла спротив інспектора народніх шкіл Попова, що був ярим україножером. Довелося звернутися до Губерніяльного Комісаріату Поділля. Попова усунули й він виїхав із Проскурова.

Не буду спинятися докладно на всіх епізодах боротьби Української Громади за українське обличчя Проскурівщини, хоч багато цікавого траплялося. Одначе вважаю потрібним оповісти про один з них, а саме: про перевибори до Повітової Земської Управи, а це тому, що то був перший прилюдний виступ-боротьба Української Громади й перший її триумф.

Згідно з розпорядком Тимчасового Уряду мало це статися на демократичних началах. Досі Земства були скрізь «цензові», цебто, аби мати пра-

во голосу, треба було мати певний земельний «ценз». Правда, існувала вже Українська Громада, а по селах – українське вчительство, та все ж така ситуація була непевна. Щодо настроїв міст, то справа була ясна – воно було просійське. У великій мірі одначе залежало від селянства, бо його делегатів було більше. Ми знали трохи довколишні села, але селянство в цілості в усьому повіті для нас було загадкою. З огляду ж на мауу свідомість національну в масі, на мішанину населення подекуди, а також на агітацію росіян і поляків, справа була й зовсім непевна. Нам шло про те, щоб провести до земської управи бодай кілька своїх членів. Верхола зробив розвідку в місті й сказав нам, що справа погана. На нашу пропозицію бльоку поляки й буржуазні жидівські кола відмовилися, бо, мовляв, йдуть з росіянами. Їх кандидатом на голову нової управи Земста був попередній голова, дідич Сергій Кисільов, російський к-де (конституційно-демократична партія). Вже всі паркани кричали про це афішами й закличками підтримувати кандидатуру Кисільова. Стало відомо також, що вчительство середніх шкіл буде підтримувати згадану кандидатуру. Почалася моральна сугестія, що, мовляв, тільки Кисільов переможе, бо за ним «усе громадянство». Та ми не здавалися. Почалася, по модному кажучи, «холодна війна», яку ми й виграли, завдяки виїнятковій енергії й винахідливості Т. Верхола.

Діло було таке. Напередодні виборів Українська Громада знайшла простору хату, в якій зроблено «штаб». Настелили на долівці соломи, дістали величезний самовар, наготовили вечерю. Того ж дня вже зранку Верхола попередив, аби Н. Дорошенко й К. Місевич дежурили весь день у «штабі» й нікуди не відходили, а сам зник невідомо куди. Попередив одначе, щоб приймали делегатів, коли такі будуть сюди приходити Дійсно, по полудні почали наплавати до нас делегати-селяни. А на вечір з'явився й сам Верхола. Що ж виявилось? Він засів у полі на перехресті доріг, які вели до міста, й спроваджував селян на нашу адресу. Ввечері хата вже була повна гостей. Можливо, що селяни спочатку самі не зорієнтувалися, куди вони попадали, бо, звичайно, Кисільов і К-о приготували для делегатів-селян приміщення.

Після вечері всі порозсідалися на соломі й почалася праця: усю ніч ми «накачували» селян, з'ясовуючи їм, чиїх батьків, чиї вони діти. Тут були й лекції з історії України, й змагань за волю, про експлуатацію України Росією, про багатство України та про перевагу самостійного життя для народу. Намічено також усіх наших кандидатів на членів управи та на голову. На голову намітили д-ра М. Стаховського, а на членів: Т. Верхола, вчителя народної школи Чухрія, ще двох вчителів, чи не бл. п. Осецьку та одного селянина. Підсумовуючи свої сили, все таки не були ми певні перемоги.

Вранці хтось із наших «громадян» прибіг і сміючись оповідав, що Кисільов та його прибічники хвилюються, що ще й досі немає селянських делегатів, мовляв: вже й готель і ресторан замовлено, а ніхто не приїздить.

З огляду на непевність успіху, наша Громада збльокувалася з жидівським робітництвом, пообіцявши їм одно місце в управі. Буржуазні кола жидів, як уже було згадано, йшли з росіянами.

На вибори наші пішли гуртом і зайняли суцільно ліву сторону зали, на шкільних лавках. Спереду, на кріслах сиділа «еліта»: росіяни, поляки й жиди-буржуї.

Вже на залі, Верхола ще раз пішов пропонувати полякам бльоку, обіцяючи одно місце в управі, але ті гордо відмовилися, так були певні своєї перемоги.

Першим мали вибирати голову. Наші роздали картки селянам із кандидатурою М. Стаховського. Селяни вже заздалегідь були ознайомлені з особою д-ра М. Стаховського, як з народним діячем. Який за царського режиму за це сидів у в'язниці. Сам кандидат забрався аж на останню лавку та все просився зняти його кандидатуру, пророкуючи повний наш про-

вал і скандал та що його це цілком скомпрометує. Але ми були невмолимі. Почалися вибори. Бідний д-р Стаховський сидів, схилившись на лавку, й голову сховав у руки. Селяни повагом підходили до виборчої скриньки, кидали свої картки й ще мацали, чи добре пішла та куди треба.

Українці перемогли! Д-р Стаховський був обраний на голову: треба було 2/3 голосів. Що тоді почалося! Наші делегати зірвалися з місць і всі ми гуртом кричала: Слава, слава Україні! Слава нашому голові, д-рові Стаховському! На сцену просимо нашого голову! Передні ряди здивовано оглядаються в нашу сторону. Під шалені оплески й овації д-р Стаховський виходить на сцену й схвильований вклоняється. Знову бурхливі оплески й оплески й овації. Це була незабутня хвилина! Це була перша перемога українців, така несподівана для самих і така повна! І то де, в такому осячому гнізді! В місцевості, де перед тим всеціло панували росіяни й поляки, де ще так недавно й писнути не можна було по-українському – і раптом така перемога українців!

Далі мали йти вибори членів управи. І ось тепер поляки прийшли проситися до бльоку, аби мати бодай одно місце, але тепер наші відмовилися. Наші члени управи були вибрані великою більшістю голосів. Виявилось потім, що ті жиди, які тримали перше з росіянами, довідавшись, що українці дали одно місце в управі жидові, – всі голосували за український список.

В новій управі керівником освітнього відділу став Верхола. Він відразу енергійно прийнявся за українізацію шкіл. На вільні місця призначав вчителями кол. полонених галичан.

З черги наша Громада взяла участь у Селянському З'їзді. Тут уже позначилися намагання большевиків опанувати селянство, їх промовці переконали, що не треба відділятися, бо. мовляв, разом краще, «всі їли з одного котьолка», – ще ж продовжувалася війна. Очевидно їм сілаю в очі була Українська Центральна Рада й вони силкувалися відтягти селян від визнання її. Наші промовці мали добрі аргументи проти тієї езультської любови «старшого брата». Їм закидано, що вони люблять нашу пшеницю, вугіль, залізо і т. д. Ми використали також випадок, про який прочитали в часописах, а саме: в Саратовщині москалі побили українців переселенців. Це так вплинуло на наших селян, що вони почали з обуренням кричати російським промовцям: «геть!»

Перемога була ніби на нашому боці, але після перерви на обід, прийшовши на залю, ми не застали нікого. Виявилось, що большевики перетягнули селян продовжувати з'їзд до військових касарень: мовляв, там більше місця, а насправді щоб оточити їх гущею москалів. Тоді бо було вже багато дезертирів, внаслідок розвалу фронту. Всі вони перебували в касарнях, як переходовому таборі. Звичайно, ми поспішили до касарень. Не мничи змоги опанувати з'їздом, ми зірвали його.

Улаштувала Громада наша й Шевченківське свято в травні. Одначе, я не могла вже бути на ньому, бо мене делеговано земством на курси українознавства в Києві, куди поїхало нас двоє кандидаток. По закінченні тих курсів і моїм повороті до Проскурова, наше Земство зорганізувало короткочеренцеві курси українознавства для вчителів. На програму складалися такі предмети: українська мова і література, українська історія, географія, українське мистецтво, кооперація і спів. На місці знайшлися майже всі лектори з вищою освітою, а спів викладав композитор Стеценко. Та курси ці не пощастило закінчити, бо перешкодила евакуація Проскурова, що відбулася наприкінці червня. Як директорка дівочої виділової школи, я мусіла вивезти її. Я вибрала Полтаву. Обставини склалися так, що я залишилася працювати в Полтаві, а до Проскурова приїздила лише в половині жовтня 1917 р., аби передати виділову школу новій директорці.

Я забула згадати, що ще за мого перебування в Проскуріві була українізована й міська управа. Таким чином, українське життя в Проскуріві й повіті вже було організоване, а послідуючим діячам хіба треба було його продовжувати й розвивати, а не організувати, як про це говорить у своїй статті проф. Розгон. Контакт з Українською Центральною Радою також уже був налагоджений.

На закінчення хочу сказати, що як з поданого видно, українська народна стихія ніде на Україні не завмерла, навіть в так пильно береженій царським режимом Подільській землі. Вона була лише приглушена, загнана під пресією й заборонами царату. Коли ж вдарив дзвін волі, українським діячам легко було відкрити очі засліпленим землякам. Оце я б хотіла показати на прикладі виборів до Повітової Земської Управи в Проскуріві. Зате «старший брат», на той час червоний, не перебирав у заходах, аби розколоти наш народ. Перші позначки грядучої бурі й боротьби з нею вже почали проявлятися, як це видно з прикладу Селянського З'їзду [6; 7; 8].

Список використаних джерел:

1. Дорошенко Наталія // Енциклопедія українознавства : у 10-х т. / гол. ред. Володимир Кубійович. – Париж; Нью-Йорк : Молоде Життя, 1954–1989. – Т. 2. – С. 584.
2. Кострова М. Дорошенко (Дорошенко-Савченко) Наталія Вікторівна / М. Кострова, О. Харгелія // Українська журналістика в іменах : матеріали до енциклопедичного словника. – Т. 11. – Львів, 2004. – С. 131–133.
3. Дорошенко Наталія Вікторівна. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
4. Савченко Наталія (з дому Дорошенко; 1889–1974), педагог, громадська діячка, організатор і директор земської української гімназії у Полтаві, бібліотекар // Фонди Архіву-Музею ім. Д. Антоновича Української Вільної Академії Наук у США. Фонд 168. – Режим доступу: http://uivan.us/?page_id=50.
5. Савченко Н. [Дорошенко-Савченко Н.] Перевидання української історичної повісті / Наталія Дорошенко-Савченко // Ілюстровані вісті. – 1941. – Вересень. – С. 12.
6. Дорошенко-Савченко Н. Початки національної революції на Проскурівщині : спогад / Наталія Дорошенко-Савченко // Свобода. – 1955. – № 249. – 28 грудня. – С. 2.
7. Дорошенко-Савченко Н. Початки національної революції на Проскурівщині : спогад / Наталія Дорошенко-Савченко // Свобода. – 1955. – № 250. – 29 грудня. – С. 2.
8. Дорошенко-Савченко Н. Початки національної революції на Проскурівщині : спогад / Наталія Дорошенко-Савченко // Свобода. – 1955. – № 251. – 30 грудня. – С. 2.
9. Савченко Нат. На Купала / Наталія Дорошенко-Савченко // Свобода. – 1958. – № 131. – 11 липня. – С. 2; № 132. – 12 липня. – С. 2.
10. Савченко Нат. Драматичне навечір'я Зелених свят в 1945 р. / Наталія Дорошенко-Савченко // Свобода. – 1959. – № 124. – 30 червня. – С. 2; № 125. – 1 липня. – С. 2; № 126. – 2 липня. – С. 2.
11. Савченко Наталія. Різдвяне оповідання / Наталія Дорошенко-Савченко // Свобода. – 1964. – № 4. – 8 січня. – С. 2; № 5. – 9 січня. – С. 2.
12. Савченко Нат. Один Великдень із мого дитинства / Наталія Дорошенко-Савченко // Свобода. – 1956. – № 85. – 4 травня. – С. 2; № 86. – 5 травня. – С. 2.
13. Савченко Наталія. Великдень у Києві за мирних часів / Наталія Дорошенко-Савченко // Свобода. – 1965. – № 76. – 23 квітня. – С. 2, 4.

14. Савченко Наталія. Великдень у Києві за старих часів / Наталія Дорошенко-Савченко // Свобода. – 1971. – № 72. – 16 квітня. – С. 2; № 73. – 17 квітня. – С. 2-3.
15. Дорошенко-Савченко, Н. Дванадцять бібліотечарських курсів: Врaжіння провідниці, що ці курси проводила / Наталія Дорошенко-Савченко // Просвіта. – 1937. – Чис. 3/6. – С. 85-90.
16. Дорошенко-Савченко Наталія. Дмитро Іванович Дорошенко (3 нагоди 5-річчя смерті) / Наталія Дорошенко-Савченко // Свобода. – 1956. – № 80. – 27 квітня. – С. 2; № 81. – 28 квітня. – С. 2; № 82. – 1 травня. – С. 2; № 83. – 2 травня. – С. 2, 6.
17. Савченко Наталія. Отаман Юнаків. Історична повість для молоді (Ч. 3) / Наталія Дорошенко-Савченко // Визвольний Шлях. – Лондон. – 1964. – Річник XI. – Кн. 6/197. – С. 650–660.
18. Дорошенко-Савченко Наталія. В річницю заснування «Просвіти» / Наталія Дорошенко-Савченко // Свобода. – 1955. – № 238. – 10 грудня. – С. 3.
19. Савченко Наталія. «По рідному краю» / Наталія Дорошенко-Савченко // Свобода. – 1956. – № 94. – 18 травня. – С. 3.
20. Савченко Нат. Візія / Наталія Дорошенко-Савченко // Свобода. – 1958. – № 74. – 19 квітня. – С. 2; № 75. – 22 квітня. – С. 2; № 76. – 23 квітня. – С. 2.
21. Дорошенко-Савченко Наталія. Паки й паки про Просвіту / Наталія Дорошенко-Савченко // Свобода. – 1958. – № 204. – 23 жовтня. – С. 2; № 205. – 24 жовтня. – С. 2, 4.
22. Дорошенко Н. Полтавські спомини (1917-20 рр.) : фрагменти / Наталія Дорошенко-Савченко // Календар-альманах «Дніпро» на звичайний рік 1933. – Львів, 1933. – Р. 10. – С. 52–92.
23. Дорошенко Володимир Вікторович. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
24. Міліца Дорошенко. Некролог // Свобода. – 1985. – № 128. – 9 липня. – С. 7.
25. Гарбар Лариса. Біографічні джерела з історії дослідження української бібліотечної справи (1918–1934) з архіву Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського та питання персоніологічної реконструкції / Лариса Гарбар // Волинські історичні записки. – 2010. – Т. 5. – С. 210-219.
26. Подяка // Свобода. – 1957. – № 243. – 18 грудня. – С. 3.
27. Вішка О. Савченко Володимир / О. Вішка // Українська журналістика в іменах : матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 295-296.
28. Савченко Володимир. Від Владивостока до Кореї (Фрагмент з часів російсько-японської війни – 1904-1905 рр.) / Володимир Савченко // Свобода. – 1950. – № 242. – 18 жовтня. – С. 2.
29. Савченко Володимир. Генеральний штаб на еміграції (Присвячую св. пам'яті генерала В. Петрова) / Володимир Савченко // Свобода. – 1951. – № 260. – 7 листопада. – С. 2.
30. Савченко Володимир // Енциклопедія українознавства : у 10-х т. / гол. ред. Володимир Кубійович. – Париж; Нью-Йорк : Молоде Життя, 1954–1989. – Т. 7. – С. 2683.
31. Савченко Володимир Павлович. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
32. Курдидик Ярослав. Там, де могили промовляють й оскаржують / Ярослав Курдидик // Свобода. – 1964. – № 163. – 1 вересня. – С. 7.
33. Розгін Іван Федорович. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
34. Галайчук Б. Дипломатія / Б. Галайчук // Енциклопедія українознавства : у 10-х т. / гол. ред. Володимир Кубійович. – Париж; Нью-Йорк : Молоде Життя, 1954–1989. – Т. 2. – С. 511–514; Стаховський

- Микола // Там само. – Т. 8. – С. 3042; Кучик О. Діяльність дипломатичної місії УНР у Лондоні (1919-1920) / О. Кучик // Українська Думка. – 2008. – 19 січня. – С. 6-7; Стаховський Микола Ананійович. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki>; Українці в Сполученому Королівстві. Інтернет-енциклопедія. – Режим доступу: <http://www.ukrainiansintheuk.info/ukr/01/dyupmisunr-u.htm>.
35. Верхола Трохим // Енциклопедія українознавства : у 10-х т. / гол. ред. Володимир Кубійович. – Париж; Нью-Йорк : Молоде Життя, 1954–1989. – С. 234; Верхола Трохим Федорович. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki>; Матеріали до книговидавничого репертуару Поділля : бібліографічний посібник. – Вінниця, 2006. – С. 202.
36. Трембіцький А. Кобзар-подолянин Костянтин Місевич – вояк УПА / Анатолій Трембіцький // Науковий вісник «Межибіж» : матеріали Четвертої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Межибіж в історико-культурній спадщині України» / за ред. О.Г. Погорільця, Л.В. Баженова, А.М. Трембіцького та ін. – Межибіж-Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2011. – Ч. 1. – С. 421–433.
37. Хроніка УВАН у ЗДА. Конференції та наукові засідання // Свобода. – 1964. – Ч. 149. – 12 серпня. – С. 4.
38. В Нью-Йорку відкрито Виставку Української Книжки і Преси з нагоди 100-річчя «Просвіти» // Свобода. – 1968. – Ч. 226. – 6 грудня. – С. 1.
39. Успішно проходить виставка з нагоди 100-ліття «Просвіти» // Свобода. – 1968. – Ч. 230. – 12 грудня. – С. 3.
40. Наталія Савченко. Некролог // Свобода. – 1974. – № 6. – 10 січня. – С. 3.

On the basis of not well-known remains of a significant historian of enlightenment movement, ethnographer, pedagogue, public and enlightenment figure Natalia Doroshenko-Savchenko, published on pages of Ukrainian Diaspora in the USA periodical – Svoboda, history of national revolution in 1917 in Proskuriv region is described.

Key-words: *periodical Svoboda, pedagogue, librarian, historian, ethnographer, public and enlightenment figure, Natalia Doroshenko-Savchenko, Proskuriv (Khmelnitsky nowadays)*

Отримано: 23.09.2011

УДК 528.9(477)

С. В. Трубчанінов

ТЕРИТОРІЯ УКРАЇНИ В ПАМ'ЯТКАХ КАРТОГРАФІЇ З НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО КІНЦЯ XV ст.

У повідомленні йдеться про етапи відображення території України в пам'ятках картографії з найдавніших часів до кінця XV ст.

Ключові слова: *карта, картознавство, К. Птолемей, «монастирські» карти, карти-портолани.*

У сучасному картознавстві карти розглядаються передусім як графічні зображення (моделі), що допомагають просторовому розумінню і запам'ятовуванню об'єктів, концепцій, умов, процесів або подій у людському світі. На думку провідних істориків картографії, ця наукова дисципліна є картоцентричним поглядом на історію суспільства, що відображає усі аспекти його функціонування [29, p.17].